

Ἐπὶ ἑκατὸ χρόνια δικαιοῦνται ἡ ἀπόφαση τοῦ ἑλληνικοῦ δημοσίου νὰ ἐμπιστευθεῖ τὴν ἀνασκαφὴ καὶ τὴ μελέτη τῶν Δελφῶν στὴν Γαλλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν, τὴν καὶ ἀρχαιότερη τῶν ξένων ἀρχαιολογικῶν σχολῶν ποῦ ἐδρεύουν σὲ τούτῃ τὴν πόλιν. Καὶ ἡ Γαλλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν δικαίως ἀποφάσισε νὰ ἐφορτάσει αὐτὴ τὴν ἐπέτειο. Δικαίως, ὄχι μόνον γιὰ τὸ χρονικὸ μῆκος τοῦ ἔργου, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ σπουδαιότητά του. Τὸ ὕλικὸ μέρος αὐτοῦ τοῦ ἔργου εἶναι περισσότερο ἀπὸ τὰ μνημεῖα καὶ τὶς πολεοδομικὰς διατάξεις ποῦ βλέπει κανεὶς στὸν ἀρχαιολογικὸ χῶρο καὶ ἀπὸ τὰ κινητὰ εὐρήματα ποῦ ἐκτίθενται στὸ Μουσεῖο, ἀφοῦ πολλὰ ἄλλα κινητὰ εὐρήματα φυλάσσονται σὲ ἀποθηκευτικὸς χώρους. Τὸ πνευματικὸ μέρος τοῦ ἔργου τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν γιὰ τοὺς Δελφούς ἐκτείνεται ὄχι μόνον στὰ ἀπειράριθμα παντοῖα δημοσιεύματα, ποῦ ἐξικνοῦνται ἀπὸ ὀγκώδεις τόμους ἕως ἄρθρα, ἀλλὰ καὶ σὲ μελέτες εἰδῶν ποῦ δὲν διατυπώνονται διὰ γραπτοῦ λόγου. Τὰ εὐρήματα καὶ οἱ πραγματεῖες τῶν Γάλλων ἀρχαιολόγων ἔχουν πολλαπλασιαστικὰ ἀποτελέσματα στὴ διεθνή ἐπιστήμη.

Στοὺς ἐκλιπόντες ἀνασκαφεῖς καὶ μελετητὲς τῶν Δελφῶν, ἀποτίουμε τὴ δέουσα εὐλαβικὴ τιμὴ. Στοὺς ἐν ζωῇ, παρόντες καὶ ἀπόντες, εὐχόμεστε μακροζωία καὶ ὑγεία. Ἡ Σχολὴ μᾶς ἐμπνέει τὴν πεποίθησιν ὅτι θὰ εἶναι πάντα θαλερὴ καὶ ἀκμαία.

* * *

ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΔΑ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΑΝΑΣΚΑΦΗΣ ΤΩΝ ΔΕΛΦΩΝ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΑΘΗΝΩΝ
Κ. OLIVIER PICARD

Τὸ φθινόπωρο τοῦ 1892 ἄρχισε ἡ «Μεγάλῃ Ἀνασκαφῇ» τῶν Δελφῶν. Τὸ ὄνομα «Μεγάλῃ Ἀνασκαφῇ» τὴ διακρίνει, βεβαίως, ἀπὸ ἀνασκαφὰς μὲ μικρὴ ἔκταση ποῦ εἶχαν πραγματοποιηθεῖ στὰ 1840 καὶ ἀργότερα στὰ 1860 καὶ 1880, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ αὐτὰς ποῦ θὰ γίνονιν ἀργότερα. Κυρίως, ὅμως, ἐκφράζει τὴν ὑπερφάνεια τῶν ἀνασκαφῶν, ποῦ εἶχαν συνείδησιν ὅτι ἐπιτέλεσαν ἕνα ἔργο μοναδικό, ποῦ ὑπῆρξε σταθμὸς ὄχι μόνο στὴν πορεία τῆς κλασικῆς ἀρχαιολογίας, ἀλλὰ ἐπιπλέον — καὶ αὐτὸ μποροῦμε νὰ τὸ ποῦμε σήμερα ποῦ βλέπουμε τὰ ἀποτελέσματα ἑκατὸ χρόνια ἀργότερα — ἔπαιξε ἕνα σημαντικὸ ρόλο στὴν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδας.

Τὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 19ου αἰῶνα ὑπῆρξε ἡ περίοδος τῶν «μεγάλων ἀνασκαφῶν». Ὁ Schliemann ἀναζητᾷ τὰ ἴχνη τοῦ Ἀγαμέμνονα στὶς Μυκῆνες, ἀπὸ τὸ 1874. Μεγαλύτερη ὅμως σημασία θὰ ἔχει ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Δία στὴν Ὀλυμ-

πία, πού ἀνατίθεται στό Γερμανικό Ἀρχαιολογικό Ἰνστιτούτο, σύμφωνα μέ μιὰ σύμβαση πού ὑπογράφεται ἀπό τήν ἑλληνική καί τή γερμανική κυβέρνηση, καί τοῦτο ἐπειδή γιά ἓνα μεγάλο διάστημα θά εἶναι τὸ ἐπιστημονικὸ πρότυπο μιᾶς ἄριστα ὀργανωμένης ἀνασκαφῆς, θανμάσια δημοσιευμένης. Ἡ Γαλλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολή, ἡ παλαιότερη ἀρχαιολογικὴ σχολή στήν Ἑλλάδα, πού ἰδρύθηκε στὰ 1846, σύμφωνα μέ ἐπιθυμία τῶν γάλλων Φιλελλήνων γιά νὰ ἐκπαιδεύονται οἱ μελλοντικοὶ πανεπιστημιακοὶ καθηγητὲς ἀρχαίων ἑλληνικῶν, ἀναζητοῦσε ἤδη τὸ Ἱερὸ τοῦ Ἀπόλλωνος στὴ Δῆλο. Ἀπὸ ἑλληνικῆς πλευρᾶς, ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, ὅπου συγκεντρώνονται τὰ μεγαλύτερα ὀνόματα τῆς χώρας, παρὰ τις σοβαρὲς οικονομικὲς δυσκολίες, ἀνέπτυξε μέ πάθος καί πείσμα ἓνα εὐρὺ ἀρχαιολογικὸ πρόγραμμα: ἀνασκαφὲς καί ἀναστήλωση στήν Ἀκρόπολη τῶν Ἀθηνῶν, ἔναρξη τῶν ἀνασκαφῶν στήν Ἑλευσίνα στὰ 1880, ἐπανάληψη, στὰ 1887, τῶν ἐργασιῶν στὶς Μυκῆνες, γιά νὰ ἀναφερθοῦμε μόνο στοὺς πιὸ λαμπροὺς χώρους. Καί, κατὰ κάποιον τρόπο, ἡ περίοδος αὐτὴ κλείνει μέ τὴν ἔναρξη τῶν ἀνασκαφῶν στήν Κνωσό, τὸ 1901.

1892. Ἡ ἀνασκαφὴ τῶν Δελφῶν ἀργεῖ νὰ ἀρχίσει: αἰτία δὲν εἶναι ἡ ἔλλειψη φιλοδοξιῶν, οὔτε καί ἀλλεπάλληλων προσπαθειῶν. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, ἡ Γαλλικὴ καί ἡ Ἀμερικανικὴ Σχολή, ἀκόμα καί ἡ Ρωσικὴ Ἀκαδημία, χωρὶς νὰ ἀναφέρουμε τοὺς ἀρχαιολόγους ἀπὸ ὅλες τίς χώρες, εἶχαν διαδοχικὰ ὀνειρευτεῖ νὰ ἀνασκάψουν τὸ Ἱερὸ τοῦ Ἀπόλλωνα, τὸ μαντεῖο πού εἶχε θρέψει τὴ φαντασία γενεῶν ποιητῶν καί φιλοσόφων! Τὸ ἐγχείρημα ὅμως ἦταν ἰδιαίτερα δύσκολο. Δύσκολο κατ' ἀρχὰς διότι ἡ περιοχὴ τῆς Φωκίδας ἦταν ἀκόμα πολὺ φτωχὴ στὰ 1880. Ἀπομονωμένη στὰ βουνά της, ἐπικοινωνεῖ πολὺ δύσκολα μέ τὴν Ἑλλάδα τῶν πόλεων καί μέ τὴ θάλασσα. Ὁ ὑπέροχος δρόμος πού συνδέει τοὺς Δελφούς μέ τὴν Ἀθήνα, σὲ λιγότερο ἀπὸ τρεῖς ὥρες, κατασκευάστηκε μόνο μετὰ τὸν πόλεμο, μέ ἐντολὴ τοῦ κ. Καραμανλῆ, ὅταν ἦταν πρωθυπουργός. Πρὶν ἀπὸ τὸ 1890 ὅμως, ἔπρεπε νὰ ἀνέβει κανεὶς μέ ζῶο ἀπὸ τὴν Ἰτέα. Ὁ πρῶτος ἀμαξιτὸς δρόμος δὲν ἀνοίχθηκε παρὰ τὴ χρονιὰ ἐκείνη. Καί μόνο ἀπὸ τὸ 1935-36 εἶναι πλέον δυνατὸν νὰ φθάσει κανεὶς μέ αὐτοκίνητο ἀπὸ τὴ Λιβαδειά.

Ἀλλὰ ἡ μεγαλύτερη δυσκολία πού ἀντιμετωπίζει ἡ ἀνασκαφὴ εἶναι ὅτι ἀπὸ τὸ τέλος τῆς Ἀρχαιότητος, ἀπὸ τότε δηλαδή πού ἔπαψε ἡ λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνος, ὁ τόπος καλύφθηκε ἀπὸ τὸ χωριὸ Καστρί. Πρόκειται γιά ἓνα χωριὸ μέ διαπιστευτήρια εὐγενείας: ὁ νεαρὸς ὕσιος Λονκᾶς ἔζησε ἐκεῖ μέ τοὺς γονεῖς του πρὶν νὰ γίνῃ μοναχὸς καί νὰ ἰδρύσῃ τὸ περίφημο μοναστήρι πού φέρει τὸ ὄνομά του. Τὸ Καστρί, παρὰ τὴ φτώχεια του, εἶναι ἓνα πανέμορφο παραδοσιακὸ χωριουδάκι. Ἡ ζωὴ ὅμως ἐκεῖ εἶναι ἰδιαίτερα ἐπικίνδυνη: καταγίδες καί σεισμοὶ προκαλοῦν κατολισθήσεις φορικῶν βράχων πάνω στὰ σπίτια του. Ὁ σεισμὸς τοῦ 1870 ἀνάγκασε τοὺς κατοίκους

νά ζητήσουν ἀπὸ τὴν κυβέρνησι τὴ μεταφορὰ τοῦ χωριοῦ σὲ ἀσφαλέςτερο τόπο. Καὶ ἀποφασίστηκε ὅτι ἡ καταλληλότερη θέση ἦταν αὐτὴ τοῦ σημερινοῦ χωριοῦ. Ἔλειπαν ὁμως τὰ χρήματα!

Τὰ χρήματα ἀποτελοῦν τὴ βάση τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας. Τὰ οἰκονομικὰ προβλήματα θὰ παίξουν ἕνα σημαντικό ρόλο στὴν πορεία τῶν διαπραγματεύσεων γιὰ τὴν ὑπογραφή τῆς σύμβασης. Ὁ πρωθυπουργὸς Ἀλέξανδρος Κουμονδοῦρος ἀποφασίζει, στὰ 1882, νὰ παραχωρήσει στὴ Γαλλία τὸ δικαίωμα τῆς ἀνασκαφῆς τῶν Δελφῶν, κάπως σὰν ἀντιστάθμισμα τῆς παραχώρησης στὴ Γερμανία νὰ ἀνασκάψει στὴν Ὀλυμπία. Ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ὑπόσχεση τοῦ 1882 ὡς τὴν ψήφιση τοῦ νόμου στὰ 1891, θὰ κυλίσουν σχεδὸν δέκα χρόνια διαπραγματεύσεων. Διαπραγματεύσεις δύσκολες, πὸν περιπλέκονται ἀπὸ ζητήματα χωρὶς καμία σχέση μὲ τὴν ἀρχαιολογία. Ὁ καθορισμὸς τῆς σύμβασης, ὁμως, θὰ ὀδηγήσει ἐπιπλέον στὸν προσδιορισμὸ τῶν βασικῶν ἀρχῶν, στίς ὁποῖες στηρίζεται ὁ κανονισμὸς πὸν ἰσχύει μέχρι σήμερα. Οἱ ἀρχὲς αὐτές, πὸν συνθέτουν τὸ νομικὸ πλαίσιο τῆς συνεργασίας ἀνάμεσα στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία καὶ τὶς ξένες ἀρχαιολογικὲς σχολές, υἱοθετήθηκαν μὲ τὸν καιρὸ καὶ ἀπὸ ἄλλες χῶρες. Ἀποφασίσθηκε, ἔτσι, ὅτι τὴν ἀπαλλοτριώση τῶν κτημάτων θὰ ἀνελάμβαναν, στὸ μεγαλύτερο μέρος της, οἱ ἀνασκαφεῖς, ὅτι ὅλα τὰ εὐρήματα θὰ παρέμεναν στὴν Ἑλλάδα, ἀκόμα καὶ τὰ διπλὰ ἢ ἐκεῖνα πὸν θεωροῦσαν μικροτέρας ἀξίας. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία διατηρεῖ τὴ διοικητικὴ εὐθύνη τοῦ χώρου καὶ παρακολουθεῖ ἀπὸ κοντὰ τὶς ἐπιστημονικὲς ἐργασίες. Σὲ ἀνταπόδοση, οἱ ἀνασκαφεῖς ἀναλαμβάνουν τὴν εὐθύνη τῆς ὀργάνωσης τῶν ἐπιστημονικῶν ἐργασιῶν καὶ ἔχουν τὸ δικαίωμα τῆς δημοσίευσης τῶν μνημείων καὶ τῶν ἀντικειμένων πὸν ἀνακαλύπτουν.

Οἱ ἀνασκαφικὲς ἐργασίες ξεκινοῦν τὸ φθινόπωρο τοῦ 1892, πρὶν ἑκατὸ χρόνια ἀκριβῶς, μὲ διαφορὰ λίγων ἡμερῶν. Ὑπῆρξαν ἰδιαίτερα δύσκολες ἐξ αἰτίας τοῦ ἐπικλινοῦς ἐδάφους, τῆς ἐπίχωσης πολλῶν μέτρων ἀπὸ χῶμα καὶ βράχους πὸν κατέπεσαν ἀπὸ τὶς Φαιδριάδες, ἐξ αἰτίας τῆς παρουσίας τῶν ὑπερκείμενων σύγχρονων σπιτιῶν, ἐξ αἰτίας, τέλος, τῆς ἀπουσίας μηχανικῶν μέσων. Ἡ μεταφορὰ δεκάδων χιλιάδων τόννων χωμάτων ἀπὸ τὴν ἀνασκαφή, ἡ τακτοποίηση ἀγαλμάτων ἢ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν πὸν τὸ βάρος τους ἔφτανε τὸν ἕνα τόννο, ὅλα γίνονται χωρὶς καμία μηχανικὴ βοήθεια, μὲ τὰ ἴδια σχεδὸν μέσα πὸν διέθεταν στὴν ἀρχαιότητα ἡ μοναδικὴ διαφορὰ, ἡ ἐγκατάσταση σιδηροτροχιῶν γιὰ νὰ μετακινοῦνται τὰ βαγόνια πὸν ἔσερναν ἄλογα.

Τὸ Μάιο τοῦ 1903, μετὰ ἀπὸ ὀρισμένους ἀναστηλώσεις, τὴν οἰκοδόμηση ἀναλημματικῶν τοίχων καὶ μία γενικὴ διαμόρφωση τοῦ χώρου, ὀργανώθηκε μιὰ μεγάλη γιορτὴ γιὰ νὰ σφραγίσαι τὸ τέλος τῶν ἐργασιῶν καὶ τὰ ἐγκαίρια τοῦ Μουσείου.

Πίστευαν ότι οί ἐργασίες τελείωσαν· ὁ διευθυντής Théophile Homolle ἐπιστρέφει στή Γαλλία, δὲν μένει παρὰ νὰ δημοσιευθοῦν τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐργασιῶν, ἀπὸ τῆ Γαλλία, ἐπειδὴ τὰ ταξίδια διαρκοῦν ἀκόμα πολὺ καὶ στοιχίζου, καὶ οἱ ἀνασκαφεῖς εἶναι ἀναγκασμένοι νὰ ἔρχονται γιὰ μικρὰ διαστήματα.

Εἶχαν ὅμως ὄλα τελειώσει; Τί οὐτοπία! Τίποτα δὲν εἶχε τελειώσει, ὄλα ἄρχιζαν, ἢ σχεδόν. Τριάντα αἰῶνες περῖπου μετὰ τὰ «σκοτεινὰ χρόνια» (σὴν Ἑλλάδα), σὴν διάρκεια τῶν ὁποίων τὸ Μαντεῖο εἶχε προσελκύσει στὶς πλαγιὰς τοῦ Παρθασσοῦ χιλιάδες Ἕλληνες προσκυνητές, ξανάγινε τὸ ἴδιο θαῦμα. Ἡ φήμη τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Ἀπόλλωνα ἐλκύει σήμερα στοὺς Δελφοὺς ἕναν συνεχῶς ἀξανάμενο ἀριθμὸ ἐπιστημόνων καὶ ἐπισκεπτῶν. Δὲν θὰ ἀπαριθμήσω τίς ἀνακαλύψεις: ὄλοι τίς γνωρίζου, ἢ νομίζου πὼς τίς γνωρίζου. Ἀλλὰ ἡ σημασία τοὺς γιὰ τὴν ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαϊκῆς ἢ κλασικῆς τέχνης, τὸ πλῆθος καὶ ἡ ποικιλία τῶν μνημείων ποὺ προσέφεραν πόλεις ἀπὸ ὀλόκληρη τὴν Ἑλλάδα, ὁ πλοῦτος τῶν πληροφοριῶν ποὺ προέκυψαν ἀπὸ τίς ἐπιγραφές, ὄλα αὐτὰ κάνο, τὸ ταξίδι καὶ τὴν παραμονὴ στοὺς Δελφοὺς ἕνα ἀπὸ τὰ πρῶτα καθήκοντα ὄλων τῶν ἀρχαιολόγων οἱ ὁποῖοι ἐργάζονται, εἶτε σὴν Γαλλικὴ Σχολή, βεβαίως, εἶτε σὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία, ἢ σὲ ὁποιοδήποτε Πανεπιστήμιο. Ὅλα τὰ μεγάλα ὀνόματα τῆς κλασικῆς ἀρχαιολογίας, τόσο σὴν Ἑλλάδα ὄσο καὶ σὲ ἐξωτερικό, συνδέονται μὲ τὴν ἱστορία τῶν δελφικῶν μελετῶν.

Οἱ δελφικὲς μελέτες, τόσο ἐλκυστικὲς ἀλλὰ καὶ παράτολμες, παραμένου, τὸ ἴδιο διαφοροῦμενες ἀκόμη καὶ μέσα στὰ ἐρεῖπια τοῦ Δελφικοῦ Ἱεροῦ, ἐφόσον ὁ χρησμός τοῦ Ἀπόλλωνα Λοξία ἦταν ἀλάθητος ἀλλὰ καὶ δυσσεμῆνευτος. Οἱ καταστροφές ποὺ ξεκινου, μὲ τίς ἀνῶσεις λεηλασίες τῶν Φωκέων σὲν 4ο αἰ. π.Χ., ποὺ συνεχίζου στὰ ρωμαϊκὰ χρόνια καὶ σὴν ἐποχὴ τῶν πρῶτων χριστιανῶν, οἱ τρομακτικὲς ἀναστατώσεις ποὺ ὀφείλου, σὴν χρῆση τοῦ δομικοῦ ὄλικου τοῦ Ἱεροῦ ἀπὸ τὸ μεσαιωνικό χωριό, πολλαπλασίασαν τίς παγίδες γιὰ τοὺς ἐρευνήτές.

Στὴν ταύτιση τῶν μνημείων καὶ τὴν ἀποκατάστασή τοὺς συμβάλλου, πολλές φιλολογικὲς καὶ ἀρχαιολογικὲς μαρτυρίες, ἀλλὰ ὄ πόσο δύσκολο εἶναι νὰ χειρισθῶμε τοῦτες τίς τελευταίες. Ἀποτέλεσμα εἶναι ἀμέτρητες ἀναζητήσεις, συζητήσεις, γιὰ νὰ μὴν ποῦμε ἐπικοὶ κανγάδες μερικὲς φορές, καὶ λάθη. Ἡ Γαλλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολὴ δημοσίευσε τὴν ἀνοιξη τοῦ 1991 ἕναν ἐπιστημονικό ὄδηγὸ τοῦ χώρου. Δεκαοκτῶ μῆνες ἀργότερα, νέες ἀνακαλύψεις ἀνατρέπου, ἢδη ὄρισμένες θέσεις.

Μία ἄλλη ἐπιτυχία τοῦ Ἀπόλλωνα στοὺς Δελφοὺς, ὁ θρίαμβός του θὰ μποροῦσα νὰ πῶ, εἶναι ἡ μαγικὴ ἔλξη ποὺ ἀσκει πάνω στὰ πλήθη τῶν ἐπισκεπτῶν. Στὰ 1896, ἕνας δημοσιογράφος ἀπὸ τὸ Χρυσὸ σημείωνε ἐκθαμβος, τὴν ἀφιξη 250 (διακοσίων πενήντα) τουριστῶν. Τί ταραχή, τί κίνηση! Χρειαστήκαε νὰ ἐπιστρατεύ-

σουν ὅλους τοὺς ἡμίονους καὶ ὅλα τὰ κάρρα τῆς Ἰτέας. Καὶ ὁ δημοσιογράφος ἐκεῖνος ἀναρωτιόταν πότε θὰ ξανάβλεπαν τόσο κόσμο. Ἡ σημερινὴ πραγματικότητα ξεπέρασε τὰ πῶ ἀπίθανα ὄνειρα. Οἱ ἐπισκέπτες εἶναι στὴν πλειονότητά τους νεαρὰ ἄτομα, οἰκογένειες, σὰν νὰ ἀποτελοῦσε τὸ πέρασμα ἀπὸ τοὺς Δελφούς τὸ ἀπαραίτητο συμπλήρωμα κάθε καλῆς ἀνατροφῆς.

Γιὰ τὸ λόγο αὐτό, μᾶς φάνηκε ἀπαραίτητο στὸν Εὐάγγελο Πεντάζο καὶ σὲ μένα, νὰ εορτάσουμε πανηγυρικὰ τὴν ἐπέτειο τῶν ἑκατὸ χρόνων ἀπὸ τὴν ἀναγέννηση τῶν Δελφῶν. Τί ἀκριβῶς ὅμως ἔπρεπε νὰ κάνουμε;

Ἡ πρώτη φροντίδα ἦταν νὰ ἀποτυπωθεῖ ἡ μνήμη τῶν γεγονότων. Αὐτὸ προσπαθεῖ οὐσιαστικὰ νὰ κάνει τὸ βιβλίο «Δελφοί, Ἀναζητώντας τὸ χαμένο Ἱερό», πὸν διηγεῖται τὴν ἱστορία τοῦ Ἱεροῦ τῶν Δελφῶν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἀνακάλυψης του τὸ 15ο αἰῶνα, μέχρι σήμερα. Σὲ ἑλληνικὴ καὶ γαλλικὴ ἔκδοση, εἶναι, ἀπ' ὅ,τι ξέρω, ἡ πρώτη ἱστορία ἑνὸς ἀρχαιολογικοῦ χώρου, πὸν ἔχει γραφεῖ σὲ συνεργασία ἀπὸ ἀρχαιολόγους μᾶς Ἐφορείας καὶ μιᾶς ξένης ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς: παραθέτει λοιπὸν πολλὰς διαφορετικὰς ἀπόψεις καὶ δόθηκε ξεχωριστὴ θέση στὶς μαρτυρίες τῆς ἐποχῆς καὶ στὶς προσωπικὰς ἀφηγήσεις.

Ἐπρεπε ἐπίσης νὰ δείξουμε στὸ κοινὸ τὴν πορεία τῶν ἐργασιῶν τοῦ ἀρχαιολόγου. Αὐτὸ γίνεται μὲ τὴν ἔκθεση «Δελφοί, στὶς πηγὰς τοῦ Ἀπόλλωνος». Ὅλα τὰ ἔργα τέχνης πὸν βρέθηκαν στὶς ἀνασκαφὰς βρῖσκονται στὸ Μουσεῖο τῶν Δελφῶν. Δὲν θὰ εἶχε ἐπομένως νόημα νὰ ὀργανώσουμε μία ἔκθεση μὲ τὰ ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα τῶν Δελφῶν. Ἀντίθετα εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ δείξουμε πὼς τὰ τεκμήρια πὸν μελετᾷ ὁ ἀρχαιολόγος, σχέδια καὶ φωτογραφίες, εἶναι οἱ μάρτυρες τῆς ἐποχῆς τους καὶ πὼς ἡ τεχνικὴ ἐξελίσσεται μὲ τὴν πρόοδο τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας.

Ἡ ἐπέτειος αὐτὴ μᾶς δίνει τὴν εὐκαιρία νὰ κάνουμε τὸν ἀπολογισμὸ τῶν ὄσων προσέφερε ἡ Μεγάλῃ Ἀνασκαφῇ στὴν ἀνάπτυξη τῆς ἀρχαιολογικῆς ἔρευνας. Προσκαλέσαμε, λοιπὸν, σὲ ἓνα ἐπιστημονικὸ συνέδριο ἀντιπροσώπους διαφόρων εἰδικότητων θέτοντας τὸ ἐρώτημα μὲ ποῖον τρόπο οἱ ἀνακαλύψεις τῶν Δελφῶν ἐμπλούτιζαν τὴν ἔρευνά τους.

Τέλος, πὼς νὰ μὴν κλείσουμε τὴν ἐπέτειο αὐτὴ μὲ μιὰ γιορτῆ, μιὰ γιορτῆ ἀντάξια τοῦ Ἀπόλλωνος. Οἱ ἔρευνες τῆς Annie Belis σχετικὰ μὲ τοὺς δελφικοὺς Ὑμνους στὸν Ἀπόλλωνα, τὶς πληρέστερες παρτιτούρες ἀρχαίας μουσικῆς, καθὼς καὶ τὰ ἀντίγραφα ἀρχαίων μουσικῶν ὀργάνων πὸν πραγματοποίησε, μᾶς ἐνθάρρυναν στὴν προσπάθεια νὰ ἐρμηνεύσουμε καὶ πάλι, πρὸς τιμὴν τοῦ θεοῦ τῆς μουσικῆς, τὰ γνωστὰ ἀποσπάσματα ἀρχαίας μουσικῆς.

Μετὰ ἀπὸ πολὺμηνες προετοιμασίες, δὲν θὰ σᾶς κρύψω τὴν ἀνησυχία τῶν διοργανωτῶν πὸν διερωτῶνται ἂν προέβλεφαν σωστὰ τὰ πάντα καὶ ἂν ὅλα θὰ πᾶνε καλά.

Ἡ ἀγωνία ἀρχίζει νὰ κατευνάζεται ἀπόψε στήν ἐπίσημη συνεδρίαση πού ὀργάνωσε ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, μέ τήν παρουσία τοῦ Ἀντιπροέδρου τῆς Κυβερνήσεως· θὰ ἤθελα νὰ εὐχαριστήσω θερμὰ τόν κύριο Γζαννετάκη, τοῦ ὁποίου δὲν ξεχνῶ τὸ θετικό ρόλο ὡς Ὑπουργοῦ Πολιτισμοῦ, τόν κύριο Σακελλαρίου, Πρόεδρο τῆς Ἀκαδημίας καὶ ὅλα τὰ μέλη τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν γιὰ τήν ὑποστήριξή τους.

* * *

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΕΦΟΡΟΥ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΔΕΛΦΩΝ Κ. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΠΕΝΤΑΖΟΥ

Κύριε Πρόεδρε,
Κυρίες καὶ Κύριοι,

Ὅταν σκέφτηκα καὶ τόλμησα νὰ ζητήσω νὰ τεθοῦν οἱ γιορτὲς τῆς ἑκατονταετηρίδας τῶν γαλλικῶν ἀνασκαφῶν στοὺς Δελφούς ὑπὸ τὴν ὑψηλὴ προστασία τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας κ. Κωνσταντίνου Καραμανλῆ, εἶχα δύο ἰσχυροὺς λόγους πού μὲ προέτρεψαν : α' Ὅταν προφητικὰ ἐνίσχυε στήν 10ετία τοῦ '80 καὶ προωθοῦσε τὶς ἔρευνες στὴ Μακεδονία καὶ Θράκη, εἶχε ζητήσει νὰ ἐνημερωθεῖ γιὰ τὰ ἔργα τῶν Δελφῶν, πού κινδυνεύουν ἀπὸ τὴν ἀγρία τουριστικὴ ἐκμετάλλευση, καὶ β' στὰ πλαίσια τῆς ἔρευνας γι' αὐτὲς τὶς γιορτὲς στὰ ἀρχεῖα τῆς Ἐφορείας, συνάντησα πολλὰ φορὲς σὲ ἔγγραφα τῆς 10ετίας τοῦ '50, νὰ ἀναφέρεται, ὅτι ὁ τότε Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως κ. Κωνσταντῖνος Καραμανλῆς ἔδειχνε ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ ἔργα, ἔκανε ὑποδείξεις καὶ ἔντονες παρατηρήσεις γιὰ τὶς καθυστερήσεις. Αὐτὰ στὰ ἐπίσημα ἔγγραφα.

Ὅλοι ὅμως οἱ ντόπιοι θυμοῦνται ἀκόμη τὶς φωνὲς πού ἔφταναν μέχρι τὸ χωριό. Ἔτσι ἔγιναν τὰ μεγάλα ἔργα πού βάλανε στὸν 20ὸ αἰῶνα τοὺς Δελφούς.

Ἔτσι μόνο γίνονται, δυστυχῶς, τὰ μικρὰ καὶ μεγάλα ἔργα στὴν Ἑλλάδα.

Τὸν περασμένο αἰῶνα, ὅταν ἡ ἀνασκαφὴ τῶν Δελφῶν εἶχε ἀρχίσει νὰ γίνεται τὸ «Μῆλον τῆς Ἐριδος», κυρίαρχη ἰδεολογία ἦταν ἡ ἀπελευθέρωση τῶν ἀλύτρωτων περιοχῶν — ὅπως λέει ὁ ἀρχαιολόγος Στέφανος Κουμανούδης πρέπει νὰ πάψει «νὰ ὀνειρεύεται ὁ Ἕλληνας ἐφ' ὅρου ζωῆς τὸ ἥδὺ τοῦτο καὶ βιοπάροχον ὄνειρον», συμβουλευόντας νὰ προπορευθεῖ ἢ ἀνόρθωση τοῦ κράτους καὶ θὰ ἀκολουθήσει ἢ ἀπελευθέρωση ὅπως καὶ ἔγινε, ἀπὸ τὸν Ἐλευθέριο Βενιζέλο.

Ἄλλὰ ἡ Ἑλλάδα αὐτὴ γιὰ τοὺς Γάλλους διανοητές, πού εἶχαν ἔρθει ὡς περιηγητές, ἦταν ὅπως λέει ὁ συγγραφέας Gerard de Nerval, πού τὴν ἐπισκέφθηκε στὰ 1843, «Ὁ χῶρος τοῦ μύθου καὶ τῶν εὐγενικῶν ἀναπολήσεων...».

Οἱ Δελφοί, παγκόσμιο ἱερὸ τῆς ἀρχαιότητος καὶ παγκόσμιο προσκόνημα σή-

μερα, εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς σπουδαιότερους ἀρχαιολογικοὺς χώρους τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ἰδεολογία τους χρειαζόταν μιὰ πνευματικὴ δύναμη γιὰ νὰ τὴν ξαναζωτανέψει.

Ἡ Γαλλία — μιὰ χώρα ποὺ ἀκόμα καὶ τώρα διατηρεῖ ἐμφανῆ τὰ σημεῖα, ὅχι μόνο τοῦ νεοκλασσικοῦ ἀλλὰ καὶ τῆς πηγῆς του, τοῦ κλασσικοῦ πνεύματος — ἦταν δυνατὸ νὰ μὴν διεκδικήσει μιὰ τέτοια ἀνασκαφὴ γιὰ τὴν ἀποκάλυψη αὐτοῦ τοῦ πνεύματος;

Εἶναι συμπτωματικὸ ποὺ οἱ Γάλλοι ἐρευνητὲς στράφηκαν στὴν ἀποκάλυψη τῶν λατρευτικῶν κέντρων ἐνὸς ιδιαίτερα πνευματικοῦ θεοῦ, τοῦ Ἀπόλλωνα, στὴ Δῆλο καὶ τοὺς Δελφούς;

Οἱ ἀνασκαφὲς ἀρχισαν. Βρέθηκαν κτήρια, βρέθηκαν ἀγάλματα, βρέθηκαν χρυσὰ καὶ χάλκινα. Πίσω ὅμως ἀπ' αὐτὰ τὰ φθαρτά, ποὺ ὅσο καὶ ἂν ποσπαθοῦμε, ὁ χρόνος καὶ ἡ τεχνολογία μας ἀργὰ ἀλλὰ σταθερὰ καταστρέφουν — ἐκτὸς ἀπ' αὐτὰ ποὺ φυλακίσαμε στὰ μουσεῖα — πίσω ἀπ' αὐτὰ ὑπάρχουν οἱ ἄνθρωποι ποὺ τὰ ἔφτιαξαν, οἱ ἄνθρωποι ποὺ τοὺς ἔδωσαν ζωὴ, ποὺ ἔβαλαν τὴν ψυχὴ καὶ τὴν ἰδεολογία τους. Τὴν ἰδεολογία τους ποὺ παραμένει ἀκόμα ζωντανὴ καὶ ἐπίκαιρη. Μακάρι νὰ μὴν μᾶς χρειάζονταν οἱ ιδέες τῶν ἀρχαίων, μακάρι οἱ ἀρχές τους νὰ ἦταν ξεπερασμένες, γιὰτὶ αὐτὸ θὰ σήμαινε ὅτι περᾶσαμε σὲ ἓνα ἄλλο στάδιο πολιτισμοῦ καὶ ἀνθρώπων σχέσεων, εἰρήνης καὶ ἀδελφοσύνης.

Ἡ ἰδεολογία ὅμως τῶν Δελφῶν, ἡ πάλη τοῦ Καλοῦ κατὰ τῶν Σκοτεινῶν Ἀννάμεων τῆς Φύσης, ἡ χρησιμοποίηση τοῦ ἐξαγνισμοῦ κατὰ τῶν τυφλῶν ἐκδικήσεων καὶ ἡ ἔννοια τῆς Δικαιοσύνης, ἡ σύλληψη τῆς Ἰδέας τῆς Ἀμφικτυονίας, εἶναι οἱ ἀρχές ποὺ ἔφεραν στὴν ἐπικαιρότητα οἱ γαλλικὲς ἀνασκαφὲς καὶ ποὺ ἀκόμα δυστυχῶς εἶναι ζητούμενες γιὰ ὁλοκλήρωση. Τίποτα δὲν ἐπιβιώνει ἂν δὲν ἀγγίζει τὸν ἄνθρωπο καὶ τὰ προβλήματα του.

Δὲν μᾶς καταπιέζει οὔτε ἡ Ἀκρόπολη, οὔτε ὁ Ὀμφαλός. Ἡ στείρα προγονολατρεία μᾶς καταδυναστεύει. Ὁ Γάλλος ἐθνολόγος Πασκάλ Ντιμπὶ μᾶς προτείνει: «Οἱ Ἕλληνες δικαιολογοῦνται ἀναφέροντας τὴν τουρκοκρατία καὶ τὶς δικτατορίες, ὅταν θέλουν νὰ ἐξηγήσουν γιὰτὶ καθυστεροῦν καὶ ἔχουν μείνει πίσω σὲ οἰκονομικὸ ἢ κοινωνικὸ ἐπίπεδο στὴν Εὐρώπη. Στὴν πραγματικότητα, τὸ πρόβλημα τῶν Ἑλλήνων εἶναι ὅτι ἡ Εὐρωπαϊκὴ κουλτούρα τοὺς τὰ πῆρε ὅλα, χωρὶς νὰ τοὺς δώσει τίποτε πίσω. Τελικὰ, παραδόξως ἡ Ἑλλάδα βρῆκε τὶς πηγές της, σὲ πολιτικὸ ἐπίπεδο, σὲ μιὰ σύγχρονη ἱστορία ποὺ δὲν υἱοθετεῖ τὸν πολιτισμὸ της. Γιὰ νὰ ξαναεκινήσει ἡ Ἑλλάδα, γιὰ νὰ ὑπάρξει ὡς πολιτιστικὴ ὄντοτητα, θὰ ἔπρεπε νὰ μὴν προσπαθήσει νὰ μιμηθεῖ τὶς γειτονικὲς χώρες, ἀλλὰ νὰ ψάξει τὴν πραγματικὴ ἀθθεντικότητά της στὶς καλύτερες ἐποχὲς τῆς ἀρχαίας ἱστορίας της, μὲ τρόπο ποὺ νὰ μπορέσει νὰ ἀνακαλύψει πάλι καὶ νὰ συνεχίσει αὐτὴ τὴν ὑπέροχη ιδέα, ποὺ ἔδωσε σὰν παρὰ-

δειγμα στον υπόλοιπο κόσμο, τὴ δημοκρατία». Καὶ θὰ συμπληρώναμε «καὶ ὄχι μόνο».

Γιορτάζοντας σήμερα τὴν προσφορὰ τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς καὶ ἀνατρέχοντας σ' ἐκεῖνα τὰ χρόνια, δὲν βρίσκουμε παρὰ τὰ ἴδια προβλήματα, κυρίως τὴν ἔξαρση τοῦ Ἐθνικισμοῦ, ποὺ δημιουργήθηκαν στὴν περιοχὴ μας ἐδῶ καὶ τρεῖς τουλάχιστον αἰῶνες καὶ ἔγιναν ἐκρηκτικὰ στὰ χρόνια τῆς Μεγάλης Ἀνασκαφῆς καὶ ἐπαναλαμβάνονται καὶ σήμερα.

Εἶναι παγκόσμια γνωστὴ ἡ προσφορὰ τῶν δελφικῶν ἀνασκαφῶν στὸν πολιτιστικὸ τομέα καὶ στὸν πλουτισμὸ τῆς Ἱστορίας. Σὲ μᾶς ὅμως, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐθνικὴ ὑπερηφάνεια γιὰ τὸ παρελθόν, τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν περιορίζονται στοὺς εἰδικούς καὶ σὲ μιὰ ὁμάδα μορφωμένων.

Οἱ Ἕλληνες, ἂν καὶ διδάξαμε στὸν κόσμο τὸ μέτρο, εἴμαστε συνήθως ἄνθρωποι τῶν ἄκρων. Αὐτὸ διδάσκουν τὰ μνημεῖα τῶν Δελφῶν, ὅπου ἡ ἑλληνικὴ ἱστορία τῆς ἀρχαιότητος ἐμφανίζεται μὲ τὶς ἐξάρσεις της καὶ τὶς μικρότητές της. Ἐξάρσεις, μέσα ἀπὸ τὴν ἐνότητα, μικρότητες μέσα ἀπὸ τὴν ἀντιπαράθεση καὶ τοὺς ἐμφύλιους. Καὶ τὸ περίεργο: ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐξάπλωση τοῦ Ἑλληνισμοῦ μὲ τὸν Μέγα Ἀλέξανδρο, σὲ ἐποχὲς κρίσης καὶ ὑποταγῆς σὲ ἄλλους λαούς, ὅπως στὴν ρωμαϊοκρατία καὶ τὴν τουρκοκρατία, κυριάρχησε καὶ ἐξαπλώθηκε ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς.

Σπανιότατα, στὴν σύγχρονη ἐποχὴ, χρησιμοποιήσαμε τὸ Μέτρο καὶ τὰ διδάγματα τῆς Ἀρχαιολογίας καὶ τῆς Ἱστορίας ἔγιναν πωξίδα καὶ κίνητρο στοὺς ιδεολογικούς ἀγῶνες τοῦ ἔθνους.

Ἐκατὸν πενήντα χρόνια, ὁ ἑλληνισμὸς περικυκλωμένος ἀγωνίζεται νὰ ἀποδείξει τὸ ἀδαπαόδεικτο. Καὶ ὅταν οἱ πολιτικὲς συγκυρίες ἐπιβάλλουν τὴν ἀναδίπλωση καὶ σιωπὴ, ὅπως ἔγινε μὲ τοὺς βόρειους γείτονες πρὶν ἀπὸ λίγες δεκαετίες, τὸ ξαναβρίσκουμε πάλι μπροστὰ μας, ὅπως τελευταῖα μὲ τὶς ἀνιστόρητες θεωρήσεις καὶ διεκδικήσεις τῶν γειτονικῶν μας λαῶν.

Νὰ γιατί ἡ Ἱστορία καὶ ἡ Ἀρχαιολογία καὶ τὰ πορίσματά τους ποὺ πηγάζουν ἀπὸ τὶς ἔρευνες — καὶ μιὰ ἀπὸ τὶς σημαντικότερες εἶναι στοὺς Δελφούς — εἶναι τώρα ἀκόμα περισσότερο ἀναγκαῖες στοὺς ἐπιστήμονες καὶ στοὺς ἐκπροσώπους τῆς χώρας στὸ ἐξωτερικὸ, γιὰ ἀπόκρουση τῶν ἀνιστόρητων ἀπόψεων καὶ ἐνημέρωση γιὰ τὴν προσφορὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Καὶ ἂν δὲν ὑπάρχουν τέτοιοι ἐκπρόσωποι, πρέπει νὰ δημιουργηθοῦν καὶ νὰ σταματήσουμε νὰ ἐπαναπανόμαστε στὶς ἱστορικὲς ἀλήθειες, ποὺ οὔτε χρησιμοποιοῦμε, οὔτε προβάλλουμε.

Ἡ Ἱστορία, ὅταν δὲν τὴν χρησιμοποιοῦμε δημιουργικὰ καὶ σωστά, μᾶς ἐκδικεῖται: εὐτυχῶς ὅμως δὲν μᾶς ἐκδικεῖται μόνο, ἀλλὰ μᾶς ἀποζημιώνει συγχρόνως. Σὲ ἐποχὲς κρίσης τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας ὁ περιφερειακὸς

Ἑλληνισμὸς κρατάει ἀναμμένη τὴν πνευματικὴν δάδα καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ξαναρχίζει ἡ ἀναγέννηση. Μετὰ τὴν κατάληψη τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τοὺς Λυτικούς μὲ τὴν Τέταρτη Σταυροφορία, Μυστρὰς - Ἡπειρος - Τραπεζούντα διαφύλαξαν καὶ ἐξάπλωσαν πάλι τὶς δυνάμεις τοῦ Ἑθνους. Κατὰ τὴν Τουρκοκρατία, τὴ μεγάλη ζοφερὴ περίοδο τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἄνθισαν ἰσχυρὲς παροικίες, στὴν Τεργέστη, Ὀδησσό, καὶ ἄλλοῦ πρὸς συνέβαλαν καθοριστικὰ στὴν Ἀναγέννηση τοῦ Ἑθνους, μαζὶ μὲ τὸν γαλλικὸ Διαφωτισμό. Στὴν ἐποχὴ μας, μὲ τὴν ὀλόπλευρη κρίση τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος, ἡ περιφέρεια κρῦβει τὶς δυνάμεις πρὸς θὰ ἐξαπλωθοῦν καὶ θὰ κάνουν τὴν ἔνεση τῆς ἀναζωογόνησης στὸ ὑδροκέφαλο κέντρο.

Οἱ γαλλικὲς ἀνασκαφὲς στοὺς Δελφοὺς καὶ τὰ λαμπρὰ ἀποτελέσματά τους, ἦταν μιὰ συνέχεια στὴν πνευματικὴ συγγένεια τῶν δύο λαῶν. Ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος, ὅταν ἡ γαλλικὴ Ἀκαδημία τὸ 1919 τὸν ἐξέλεξε τακτικὸ μέλος στὴ θέση πρὸς κατεῖχε ὁ Θεόδωρος Ροῦζβελτ, τόνισε: «Ἡ Γαλλία δὲν ἔπαυσε νὰ μᾶς χορηγεῖ γενναίως τὰ ἀγαθὰ, πρὸς ἡ ἴδια ὀφείλει στοὺς προγόνους μας».

Τὸ ἴδιο ἐπανελάβε ὁ στρατηγὸς Ντὲ Γκώλ, ὅταν ἐπισκέφθηκε τὴν Ἑλλάδα: «Ὁ Πολιτισμὸς γεννήθηκε στὴν Ἑλλάδα καὶ καλλιιεργήθηκε στὴ Γαλλία».

Σήμερα τιμᾶμε τὴ Γαλλικὴ Σχολή, πρὸς συνεχίζοντας αὐτὴ τὴν πνευματικὴ παράδοση ἔφερε στὸ φῶς καὶ ἀξιοποίησε τὰ πολυπληθῆ εὐρηγήματα στὴν Ἐπιγραφικὴ, γλυπτικὴ καὶ ἀρχιτεκτονικὴ, συμβάλλοντας στὴν προβολὴ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Πόσες φορὲς συμβαίνει αὐτὸ ἐπίσημα, νὰ τιμᾶμε πολιτιστικὰ γεγονότα; Στὴν Ἑλλάδα ἔχουμε πολλὰς ἐπετείους, ἀλλὰ τὸν πολιτισμὸς τὸν θυμόμαστε γιὰ νὰ πλουτίσουμε μόνον μὲ ὠραῖες λέξεις τοὺς πανηγυρικούς μας.

Ἡ Ἑλλάδα, χῶρος τῶν κλασσικῶν σπουδῶν, μόνον κλασσικὲς σπουδὲς δὲν ἔχει, μόνον τὸν πολιτισμὸς τῆς δὲν τιμᾶει.

Τὸ ἐπαρκέστατο ἐπιστημονικὸ δυναμικὸ ἢ πολιτεία οὔτε τὸ ἐκμεταλλεύεται οὔτε τὸ ἐνισχύει.

Μήπως θὰ ἔπρεπε σὲ ἐποχὴ παγκόσμιας κρίσης τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν, ἐδῶ στὴν Ἑλλάδα, νὰ γίνῃ μιὰ σοβαρὴ προσπάθεια ἀναγέννησής τους;

Τί πιὸ ἀπλὸ σ' αὐτὴ τὴ χώρα νὰ ἀρχίσουμε νὰ τιμᾶμε καὶ τὸ πνεῦμα πρὸς ἐδῶ γεννήθηκε.